

Живко ЂУРКОВИЋ*

ЊЕГОШ У ТЕСТАМЕНТИМА

Тестаменти Петра Првог и Петра Другог су текстови необичног склопа и снажног смисаоног потенцијала, било да се посматрају и анализирају одвојено, било у коинциденцијама, додирима и прожимањима. Посебно су пријемчиви по начину на који су на најширој антрополошко-есхатолошкој равни презентовани ликови њихових твораца. Иначе, тестаменти као специфичне исповједне форме, које потичу са самог раскршћа живота и смрти, окренути су и овоземаљском и оностраном, те самим тим спадају у прворазредне индикаторе за схватање и разумијевање њихових аутора. Њихов значај се увећава ако их стварају знамените личности. У конкретном случају, у личностима црногорских владара била су спојена три одговорна позива – владарски, владичански и књижевно-умјетнички, па и због тога њихови предсмртни искази добијају још више на важности.

Суштинске одлике и вриједности датих тестамената покушаћемо да осмислимо из позиције сагледавања Његошева лика у њима.

У тестаменту Петра Првог као врло слојевитој текстуалности уланчан је низ порука и захтјева. Међу средишним и најзначајнијим је порука о наслѣднику. Та порука је исказана у пола опширне реченице и чини је шездесет и једна ријеч. На први дио те реченице, која у својој преамбули садржи молбу, заклињање и аманет, а све у циљу заштите црквених добара и свештенства, надовезује се, не случајно, други њен дио о избору наслѣдника, па се и тај дио може подвести под исту преамбулу.

Извјесно, порука о избору је избалансиран полифоничан и врло суптилан текст. У њој су сједињени наслѣдно право, вјерско чинодејствије и лични залог тестатора. Полифоничност, међутим, није замаглила недвосмисленост и јасноћу: да је владичин избор – синовац Раде Томов, да му као наслѣднику припада управљање, како се наглашава, „од свега мојега, народнога и црквенога”, те се као такав препоручује „Богу и Цару нашему и

* Доктор књижевности, редовни професор универзитета, Никшић.

свему народу црногорском и брдском”. Дакле, сви главни чиниоци поруке су јасно артикулисани и складно повезани – наслеђеник и његова права и обавезе и небески и земаљски субјекти на којима се темељи порука и којима је упућена.

Ипак, порука има један уочљив нагласак: о одабранику се дају двије карактеристике у виду наде „да ће бити човјек од посла и од разума”, чиме се имплиците ставља до знања да наслеђеникова младост не може довести у питање његов избор. Истина, слиједи својеврсна ограда – да су те и друге особине онолике „колико је преблаг Отац Небесни благоволио подарити”. Међутим, завршница поруке те особине чини извјесним и прихватљивим за народ и главаре, јер владика за њих залаже сав свој ауторитет и своју личност без остатка тиме што га „препоручавам свијем срцем и свом душом”. Очигледно, ради се о дубљем погледу са раскршћа два свијета, чија ће се пуна вриједност очитовати у процесу владавине именованог наслеђеника.

Предвиђања и захтјеви о Његошу као наслеђенику, садржани у тестаменту Петра Првог, тек ће добити пуну сатискацију у Његошевем тестаменту, у коме је сублимно представљена ауторова личност, а тај тестамент је у сваком погледу неуобичајен и издвојен и када је у питању ова форма књижевног исказа.

Пројектовање сопствене личности Његошје остварио на нивоу два плана: предњем или вишем и задњем или нижем.

Из предњег плана Његош је окренут небу и сав концентрисан на ту страну као да је опција из задњег плана постала излишна. Заправо, из те предње узвишене позиције он ступа у директну комуникацију с Господом, попут средњовјековних проповједника и писаца – исихасиста. Тај план из кога кореспондира са Господом сачињавају двије секвенце пјесничког замаха и пропозиције. Њихова монолошка интонација имплицира дијалошку. У првој секвенци је нагласак на друго лице – Господа, а у другој на прво лице – тј. на аутора.

Прва секвенца је химна Господу за величанствено стваралачко дјело, које је видљиво кроз осунчане свјетове, а одвија се по Божјој закономјерности. У контексту тог стваралачког процеса, Његош сагледава и своју појаву и третира је као благонаклоност, будући га је Господ „на земљи над милионима и душом и тијелом украсио”. Али та издвојеност и подареност нијесу га огордиле, већ су му омогућиле да од дјетињства прославља Господа и диви се њепотама његова дјела, али да у исто вријеме долази до болног сазнања о незавидној људској судбини и пролазности човјека на земљи.

Привилегија да тако обухватно прати Божију промисао, као да му даје за право да, без хришћенске скрушености и понизности, директно комуницира с Господом. И да прихвати и наслућујућу смрт као што је прихватио рођење и живот.

И друга секвенца је химнична, али је, за разлику од претходне, више трагалачка. Она је сва усредсређена на вјечни живот. Прихватајући тај жи-

вот као извјесност и непосредну реалност, Његош осмишљава свој статус у вјечности, варирајући пред лицем Господа различите могућности: „или под твојим лоном да вјечни сан боравим, или у хоровае бесмртне да те вјечно славим”. Без сумње, као Божији изабраник, он очекује вјечно блаженство ма у коме се модусу оно реализовало.

Повратак на нижи земаљски план је нагао трзај из сна и тај дио теста-мента у оштром је контрасту са претходним. Контраст је у свему – садржи-ни, изразу, ритму, позицији тестатора. У први мах намеће се закључак да се ради о предсмртној хитњи, па се таксативно набраја пет захтјева, које ће бити нужно реализовати. Захтјеви се односе на избор наслједника и на нов-чане трансакције. Они се могу разврстати на изричите захтјеве, упутства и поруке. Међутим, ти захтјеви немају уза се вјерски инструментаријум (молбе, заклињања, аманети) као у тестаменту претходника, нити се ико од главара помиње, ни групно ни појединачно, осим на три мјеста брат Перо. Као да је изричито обраћање Сенату и Скупштини било излишно, будући да ови органи уходано функционишу. Обраћање брату Перу, међутим, мо-гло би двојако тумачити: као знак највишег повјерења и ослонца, а у исто вријеме и као предосјећај о могућим неспоразумима око избора наслједни-ка и око распореда и трошења постојећег новца. Зато су ти захтјеви и пору-ке били изричити и неопозиви.

Наиме, први изричити захтјев је да се за наслједника изабере – синовац, Данило Станков, али се не назначује ни једна особина изабраника. Једино се препоручује брату Перу да му пружи очинску помоћ и потпору „докле се Данил учини способан народом управљати”, вјероватно алудирајући на наслједникову младост. Исто тако, изричити су захтјеви и у вези са распо-редом новчаних средстава, која се налаже на Цетињу, у Бечу, Петербургу и код брата Пера.

Усредсређујући се у томе одлучујућем моменту на детаљнији распоред новчаних средстава, извјесно је Његош желио показати: да је, поред све оскудице и немаштине у Црној Гори, успио да уштеди знатан износ новца у сигурној валути и на разним мјестима, те да одговорне обавезе како да га троше за текуће или изненадне потребе и, што је најважније, да стави до знања да су та средства снажна материјална подлога и у рату и у миру, ка-ко каже, „кукавноме но у исто доба витешкоме народу црногорском”. Овим опречним одредницама о своме народу Његош је не само указао на тренутно стање већ је и пружио једну дубљу визију црногорског народа у контексту претходног сагледавања трагике човјека на земљи. Наравно, ис-казана визија присно кореспондира и са визијом црногорског народа у „Горском вијенцу”.

Његош је изричит и неопозив и када се у завршници извесно зајемчује сљедећом клетвом: „Ко ишта од овога овђе уписанога преиначи, био му црн образ пред људима и јаросни се суд Божији над њим извршио за ту грдну не-правду коју би пред лицем неба и земље учинио”. Очигледно, клетва је ефек-

туирана на крају да би се јаче озаконило изречено. Опет је то онај дубљи поглед са раскршћа, који смо евидентирали и у тестаменту Петра Првог.

Ако се упореде и сравнају ова два тестамена, могло би се закључити да је више онога што је различито и опречно од онога што их повезује и прожима, посебно када је ријеч о профилисању ликова њихових твораца. Али такав утисак је површан и неадекватан. Може се аргументовано показати да су ова два тестамена у дубљој генетској вези и комплементарности. При томе треба објаснити због чега је наступио видљив обрт у читовању неких опција, јер је чињеница да у одређеним захтјевима и порукама, у којима Петар Први изриче и експлицира, Његош само дозира и имплицира и обрнуто. Посигурно, то није биле нека Његошева књижевна егзибиција у односу на тестаменат који га је за читаво вријеме владавине обавезивао. Ради се о сасвим различитим околностима, те су позиције владара у тим одсудним моментима биле друкчије, од чега су зависили структура и редослијед порука, те начин њиховог презентовања. Наравно, не треба занемарити ни индивидуални ментални склоп аутора.

Чињеница да је за Петра Првог, поред именована насљедника, примарно било питање: регулисање државне управе и сузбијање међуплеменске закрвљености, те учвршћивање односа са Русијом ради редовне помоћи и заштите црногорског народа од моћних сила из окружења, па тек онда владичино вјечно блаженство, које се само по себи подразумијевало, будући да је читавог живота улагао све своје духовне и физичке снаге за добро народа и спасење своје душе, због чега је још за живота третиран као свети човјек. Његош је био у сасвим друкчијој ситуацији. Остварио је мање-више све тестаментарне поруке Петра Првог – успоставио органе државне управе, сузбио племенски сепаратизам, учврстио односе са Русијом, обезбиједио релативно сношљиве односе с Аустријом и Турском – дакле, у пуном смислу је показао да је био „човјек од посла и од разума”, како је нарекао његов претходник. Зато су у се, приликом писања тестамена, наметнула као примарна питања: судбина човјека на земљи и лоцирање свога мјеста у вјечности, о којима се раније и поетски промишљао, па тек онда именовање насљедника и питање распореда новчаних средстава. Такав редослијед порука и захтјева изискивао је и специфичну фактуру текста и њој адекватну артикулацију.

Но, без обзира на друкчију структуру и индивидуалност у изразу, оба тестамена повезује складна симбиоза у погледима на круцијална питања неба и земље и сопствене судбине. Међутим, Његошево обраћање Господу, па тек онда главарима и црногорском и брдском народу, можда је било мотивисано још једним крупним разлогом. Наиме, његов је претходник још за живота био учврстио свој ауторитет у народу на духовном плану и он је тим ауторитетом у недостатку нужних полуга државне власти фактички управљао. Код Његоша је био обрнут случај – као млад владар свој ауторитет је изградио управо помоћу успостављених органа државне управе. Са-

да, предосјећањем свог прераног одласка из живота, као замјену за административно успостављени ауторитет, тражио је неки дубљи и дјелотворнији ослонац своме народу – да се постигнуто очува и унаприједи. Будући свјестан свих својих духовних вриједности, посебно очитованих у поезији и у окриљу обављања владичанске дужности, он је у предсмртној поруци, започињао директну кореспонденцију с Господом, у стари имплицирао тај ослонац, који црногорски народ може снажити и надахњивати у даљој борби за опстанак и слободу.

И што је за умјетничку валоризацију најзначајније, први дио тестамента је суштина, квинтесенција свега што је до тада Његош промишљао и казао о Господу, вјечности и човјеку. Посљедња врхунарна његова пјесма и мисао о тим изазовним и вјечно инспиративним темама и тајнама. То је уједно и древно-библијски, и изворно-пословички, и реторично-поетски израз и порука.

Због оваквих умјетничких структура ове уводне секвенце и дјелују одјелито и независно од директних порука народу. Али то је само привидно, јер и први и други дио тестамента имају дубљу осмишљавајућу и повезујућу нит, те се читав тестамент може прихватити као јединствени текст. Клетва, као завршница тестамента, има снажну обједињавајућу и интегративну функцију између тих наизглед разједињених сегмената. Јер она заправо нужно проиходи из кореспонденције са Господом – да зајемчи изричите поруке главарима и народу.

Свој тестамент Његош је обликовао без познатих етикеција обраћања, заклињања, правдања, праштања, евидентних у тестаменту Петра Првог.

Занемаривање тих пропратних елемената у Његошевом тексту не би се могло тумачити ни као превид ни као посљедица предсмртне ужурбаности. Његовом претходнику много се више журило, јер када је издиктирао тестаменат своме секретару Сими Милутиновићу Сарајлији и потписао га, Петар Први је убрзо потом издахнуо. Његош је написао своје тестаменат на одмору у Прчању 20. маја 1850. године, дакле, на годину и пет мјесеци прије смрти, а у завршници тестамента препоручио је да се пошаље на чување у Дубровник код руског вицеконзула Јеремије Гагића, јер је вјеровао да смрт још није тако близу, иако је наслућивао њен скори долазак. Очито, овако пречишћеном пројекцијом свог тестамента, он је тежио ка самосвојној врсти тестаментарног исказа, уподобљеној са визијом Божијег изабраника, без ичег сувишног и шаблонског.

У међувремену првобитни текст тестамента није мијењао и допуњавао, што је знак да је био потпуно задовољан првом верзијом његовом. Извјесно, приликом приступа писању, он је био начисто са тим да тај докуменат мора бити нарочитог склопа и израза. И, као у ранијим пјесничким надахнућима, успио је да реализује пројектовано.

У овоме тексту дошле су до изражаја неке битне одлике Његошева стваралачког духа: елеганција, виспреност, мирна и усредсређена контемпла-

ција без призвука страха и сентимента, свеобухватност визије, бравурозност у компоновању и изразу, потпуна и адекватна усклађеност замишљеног и оствареног.

Његошев тестаменат из свих побројаних разлога спада у ред његових најбољих књижевних остварења и антологијски је текст у европским литературама ове врсте.

Prof. dr Živko ĐURKOVIĆ

Summary

In the will of Petar I and Petar II, Njegos' character was presented on two levels – the one belonging to this world and the other which is eternal.

Even though these two wills correspond closely with each other, Njegos' will stands out as a special literary text because of its structure and expression and, therefore, represents this kind of texts in the European literary context.